

ODMEVI OKTOBRA MED SLOVENSKIMI VOJAKI AVSTRO-OGRSKE ARMADÉ

Vlado Vodopivec

I

Uporno nezadovoljstvo moštva nadomestnega bataljona 17. pešpolka, ki je bil do konca leta 1917 stacioniran v Judenburgu, se je v prvih dneh maja leta 1918 naglo stopnjevalo in približevalo tistemu stanju množične napetosti, ko je potrebna samo še odločnejša spodbuda, da se sovražno razpoloženje spremeni v uporniško akcijo. To moštvo so sestavljali zvečine slovenski možje iz bivše Kranjske, mnogi od njih so imeli za seboj vso štiriletno kalvarijo bojev v Galiciji, Karpatih in na Doberdolu. Bili so utrujeni in do kraja siti vojskovanja, sestradani zaradi vedno slabše preskrbe in izpostavljeni strahovanjem svojega poveljniškega kadra (tega se je prav tako lotevala nervoznost zaradi očitno brezizhodne situacije, zato se je izživljal v brutalnosti do vojakov); 6. maja so možje izvedeli, da je nadomestni bataljon določen znova za fronto in da lahko vsak trenutek pričakujejo transport. V pričakovanju takšnega povelja je obenem z zavestjo o nesmiselnosti žrtvovanja za cesarsko državo, ki je že tako očitno kazala znake razpadanja in agonije, med moštvom pridobivala vedno več pristašev ideja, da je edino možna in realna rešitev oborožen upor, ki lahko izsili konec vojne in vrnitev domov.

V nedeljo 12. maja okrog 10. ure zvečer je majhno vodstveno jedro nadomestnega bataljona, ki se je v zadnjih mesecih izoblikovalo okrog četovodje Roglja, desetnika Hafnerja in vojaka Možine (ta je bil dodeljen bataljonu po svoji vrnitvi iz ruskega vojnega ujetništva) dalo znak za akcijo. Oficirski kader, ki je ves ta čas le slabo registriral resnično razpoloženje vojakov, je preživljal konec svojega nedeljskega počitka, ko so posamezne uporniške skupine začele zasedati strateško pomembne točke v mestu, zavzele municijska skladišča, železniško postajo in komando, prekinile telegrafske in telefonske zveze ter se pojavile v bližnji tovarni železa Danner in CO ter pregovorile nočno izmeno, da je zapustila delo. V nekaj urah so uporniki obvladali vse mesto.

Puškarjenje je trajalo v mestu in bližnji okolici do zgodnjih jutranjih ur, vendar uporni vojaki niso naleteli na resnejši upor. Potek akcije kaže na pripravljen načrt, čeprav zelo improviziran in neizdelan. Ta bi bil dosežen in izpopolnjen v trenutku, ko bi se vojaki umaknili iz Judenburga in se začeli vračati domov, predvsem v smeri slovenskega ozemlja.

Tako uporniki niso niti poskušali že od vsega začetka nevtralizirati svojega komandnega kadra, ki se je v hipu, ko se je izvedelo za upor, umaknil in se poskril. Dva poskusa vodilnih oficirjev, majorja Möbiusa in podpolkovnika Mettnitza, da bi na silo zaustavila upornike, sta hitro propadla, ker so enote, ki sta jih zbrala in poslala proti upornim vo-

jakom, odpovedale pokorščino, brž ko so prišle z njimi v stik. Pač pa se je manjši skupini oficirjev posrečilo doseči železniško postajo samo nekaj deset minut prej, preden so jo zasedli uporni vojaki, in vzpostaviti zvezo z vojaškim poveljstvom v Gradcu ter ga obvestiti o dogodkih v Judenburgu. Mimo tega je imel usodne posledice za potek uporniške akcije še naslednji dogodek. Tik preden so uporniki zasedli železniško postajo, se je v Judenburg vrnil z zadnjim osebnim vlakom eden od oficirjev 17. pešpolka, major Šedivy, ki je takoj, ko je spoznal, kaj se v mestu dogaja, odšel peš do bližnjega Thalhaima in od tam alarmiral poveljstvo posadke v Neumarktu ter zahteval od nje pomoči. Neumarkt je bil tako najprej obveščen o uporu. Uporniki judenburške posadke pa so, kot se je kasneje pokazalo, računali prav s podporo posadke v Neumarktu, katero so tudi sestavljali slovenski vojaki.

Med tem ko so manjše skupine upornikov zavzemale Judenburg, pa je glavnina judenburške posadke neorganizirano razpadala. Okrog 1200 mož je še ponoči začelo zapuščati mesto, drugi pa so si pred odhodom dali še duška navdušenju nad pridobljeno svobodo in so se porazgubili v mestu. Naslednjega dne, 13. maja, so se prve večje skupine, ki so odšle iz Judenburga že približevale Neumarktu, Wolfsbergu in Knittenfeldu. Skupine, ki so pa ostale v mestu, so se v dopoldanskih urah 13. maja, še preden so prišle v mesto zanesljivo, v glavnem ogrske čete, ki jih je poslala vojaška komanda v Gradcu, začele same zopet vračati v kasarne, deloma zaradi novic o nastopanju čet, ki se približujejo mestu in zaustavljajo ubežnike, deloma na prigovarjanje še prisotnih oficirjev, ki so se trudili posameznike in skupine »spametovati«.

Proti dopoldnevu 13. maja so čete pod poveljstvom generala von Kosela, kateremu je poveljstvo v Gradcu dalo nalogo, da vzpostavi red, zasedle mesto, začele razoroževati uporno posadko in loviti ubežnike. V mestu enote generala Kosela niso zadele več na odpor, pač pa so se čete spopadale še ves 13. in 14. maj s posameznimi skupinami v okolici Judenburga, ki so se še skušale prebiti proti domu. Skupino okrog 200 mož, ki je zapustila Judenburg z vlakom in se usmerila proti Neumarktu, da bi se združila s tamkajšnjo slovensko posadko, pa je na pol poti presenetil major Šedivy; ta je med tem že iz čet, poslanih iz Neumarkta in Muraua, sam od sebe formiral skupino, da bi z njo interveniral proti upornikom v Judenburgu, jo obkolil in brez boja razorožil. Druge skupine so bile zajete v okolici Judenburga in na področjih okrog Wolsfberga, Knittenfelda in Voitsberga.

Judenburški upor, razdrobljen in že skoraj zatrt, pa je dobil čisto nove dimenzije v trenutku, ko so se v vrsti tovarn od Judenburga do Leobna začele stavke, tem dogodkom pa so se pridružile protivojne demonstracije civilnega prebivalstva. Med uporom in omenjenimi dogodki sicer ni dokazljive neposredne akcijske zveze, toda celotno dogajanje je bilo očiten znak celovite in globoke socialne in nacionalne krize avstro-ogrške monarhije in njene agonije.

Delavska stavka v Judenburgu se je začela 13. maja zjutraj, v leobenskih železarnah istega dne opoldne, mimo tega pa še v tovarnah v Wasendorfu in v Pleschi. Vojaške enote, ki so bile poslane vzpostavljati red med upornimi vojaki predvsem slovenske narodnosti, so dobile

še novo, dodatno nalogo, da z odločnostjo zatrejo stavkovni val in protivojne nemire domačega avstrijskega prebivalstva. Tako so judenburški vojaški upor, delavske stavke in protivojne demonstracije na tem področju, kjer se je neorganizirano zadrževalo še okrog 1000 oboroženih upornikov vojakov, od katerih so se nekateri že približevali lavantinski dolini in slovenskemu nacionalnemu ozemlju, postale sestavine revolucionarnega dogajanja, ki je imelo mnoge podobnosti z letom 1917 v Rusiji.

Dne 14. maja se je vojaškemu poveljstvu v Judenburgu z energičnimi očiščevalnimi akcijami in s razglasitvijo obsedenega stanja posrečilo zatreti upor in stavke. Že se je zdelo, da bo uporniška vojaška akcija ostala omejena samo na Judenburg, ko je na večer 14. maja prišla novica iz Murraua, mesteca ležečega 50 km više od Judenburga na Muri, da se je tam uprla vojaška posadka, da je uporno moštvo že zavzelo skladišča municije in da se pripravlja zasesti železniško postajo.

V Murrau je bil stacioniran 7. bataljon 17. pešpolka, ki so ga tudi sestavljali zvečine Slovenci. Podobno kot v Judenburgu je moštvo v Murrau pričakovalo vsak hip odhod na fronto. Ni sicer mogoče dokazati domneve, da so bili med judenburško posadko in posadko v Murrau že pred samim uporom stiki in dogovori o upor, vsekakor pa so uporniki v Judenburgu pričakovali, da se jim bo posadka v Murrau pridružila. V ta namen je takoj po izbruhu upora odšlo s tovornim vlakom iz Judenburga okrog 200 mož v smeri proti Neumarktu in Murrau. Toda še preden so dosegli cilj, je bila zaradi alarma majorja Šedvyja poslana iz Murraua druga kompanija bataljona na pomoč četam, ki so se zbirale pri Unzmarktu v bližini Judenburga.

V preostalem moštvu 1. kompanije posadke v Murrau je odhod polovice bataljona očitno še stopnjeval napetost in uporno razpoloženje. Zvečer 14. maja so se med vojaki, ki so se zbirali na dvorišču kasarn v polni bojni opremi, začela oglašati gesla kot: »Borimo se za svojo lastno domovino!«, »Vrnimo se v Ljubljano«, mimo tega pa še: »Naj živi internacionala!«, »Naj živi Jugoslavija!«, itd.

Osrednja osebnost upora v Murrauu je bil vojak Boštjan Olip iz Radovljice, ki je prišel kot povratnik iz ruskega vojnega ujetništva v Murrau šele nekaj dni pred temi dogodki in je bil, ko se je upor že začel, še vedno v civilu. O Olipu je znano, da se je dal zajeti Rusom na galicijski fronti, da je kot delegat vojnih ujetnikov sodeloval s sovjetskimi oblastmi in da se je vrnil k svoji enoti v Murrau, odločen, da bo nagovarjal vojake k upor. Ko je bil po likvidaciji upora postavljen pred sodišče, je prevzel nase vso odgovornost za izbruh in potek uporniške akcije.

Uporni vojaki so v noči 14. maja krenili najprej k skladišču municije in si razdelili strelivo, nato pa so se začeli približevati železniški postaji. Komandni kader ni poskušal nastopiti proti upornim vojakom s silo, temveč se je na razne načine trudil, da bi jih mirno prepričal, naj se vrnejo v kasarno. Deloma se mu je to tudi posrečilo, zlasti potem, ko je bilo med vojake razdeljeno nekaj hrane. Samo manjši del moštva se je porazgubil po mestecu in se je vrnil v kasarne šele proti jutru. Tako se je uporniška akcija zlomila še pred jutrom 15. maja, ko so se

v mestu pojavile enote, poslane iz Judenburga. Te so hitro razorožile uporno kompanijo, aretirale nekaj vojakov, za katere so domnevali, da so bili v uporuh najbolj aktivni, med njimi Boštjana Olipa, ki je bil edini postavljen pred sodišče, medtem ko so bili drugi poslani nazaj v kompanijo.

Lov na posamezne ubežnike se je nadaljeval na celotnem štajerskem področju še ves mesec maj in tja v prvo polovico meseca junija. Poveljstvu v Gradcu je bilo zlasti važno, da onemogoči posameznim ubežnikom vzpostaviti stik s prebivalstvom na slovenskem ozemlju. Zato je takoj z zanesljivimi četami zaprlo prostor južno od Mure in poslalo celo nekatere enote iz Maribora do Hüttenberga, kraja približno na pol poti med Judenburgom in Neumarktom, kjer so se še skrivali ubežniki.

V Judenburgu je 15. maja začelo zasedati vojaško sodišče. Na smrt obsojeni in pred vsem moštvom so bili 16. maja ustreljeni kot voditelji upora: Hafner, Možina, Davtovič in Štefanič. Dva dni kasneje sta bila obsojena na smrt in ustreljena še Rogelj in Hrahovina. V Murrau pa je bil obsojen na smrt in ustreljen Boštjan Olip.

Tretji večji upor med slovenskimi vojaki je izbruhnil v Radgoni 23. maja zvečer v nadomestnem bataljonu 97. pešpolka. Enotam tega polka so pripadali možje slovenske in italijanske narodnosti s Primorske in iz okolice Trsta. Vzroki in potek upora v Radgoni so bili podobni tistim v Judenburgu. Razpoloženje v vojaških enotah je bilo tudi v Radgoni zaradi pričakovanega odhoda na fronto in prehrambenih težav zelo zaostrena. To razpoloženje so povratniki iz ruskega vojnega ujetništva, ki so bili enotam dodeljeni, še stopnjevali in moštvo usmerjali v uporniško akcijo. Z gesli kot: »Boljševiki naprej«, Evviva la republica«, »Abasso l'Austria« ipd. so uporni vojaki v Radgoni 23. maja zvečer začeli zapuščati kasarne in zavzemati municijska skladišča. Poskusi lokalnega vojaškega poveljstva, da bi samo zatrlo upor, so ostali brezuspešni, ker so enote, ki so jih pošiljali proti upornikom, odpovedale pokorščino. Podobno kot v Judenburgu je šele naslednjega dne 24. maja zjutraj, vojaškim oblastem uspelo s pomočjo čet, poslanih iz Gradca, obvladati situacijo, razorožiti uporne vojake in vzpostaviti disciplino. 27. maja je začelo v Radgoni zasedati vojaško sodišče in obsodilo na smrt najprej dva, 29. maja pa še nadaljnjih šest mož, ki so bili v radgonskem uporu najbolj aktivni. Ustreljeni so bili podoficirji in vojaki: Melihen, Švab, Ukovič, Fraj, Liberat, Hvala, Freb in Maniaco, vsi doma iz Primorske in okolice Trsta. Večina od njih so bili povratniki iz ruskega vojnega ujetništva.

II

Vojaški upori slovenskih vojakov v Judenburgu, Murrau in Radgoni so izsek v celi verigi podobnih dogodkov in nemirov v avstro-ogrski armadi, ki so se začeli spomladi leta 1918. Nemiri v armadi pa so bili sestavni del tistih velikih družbenih gibanj v avstro-ogrski monarhiji v zadnjem letu vojne, ki so privedla do tega, da se je zgradba cesarstva dokončno sesula. Upori v armadi so po eni strani kazali zamotane politične, nacionalne in socialne boje in nasprotja, ki so pretresla habs-

burško monarhijo, po drugi strani pa so bili s svojimi specifičnimi vzroki med dejavniki, ki so pospeševali politične in družbene procese ter so vodili v razpad avstro-ogrskega cesarstva.

Splet notranjih, zunanjih in vojaških vzrokov, zaradi katerih ni bilo mogoče v zadnjem letu vojne »ničesar več spremeniti, ne da bi se sesula prazna lupina monarhije« (Taylor) so bili v glavnih obrisih naslednji: poskusi, da bi se monarhija otrsela svoje zveze z Nemčijo, uveljavila samostojno in neodvisno politiko ter se na ta način izvila iz vojne, so že leta 1917 propadli. S podpisom pogodbe med obema cesarjema 12. maja leta 1918 v mestu Spa je bilo dokončno odločeno, da je nadaljnja usoda avstro-ogrške monarhije nedeljivo vezana z usodo Nemčije. Antantne sile, ki si sprva niso želele razpada avstro-ogrške monarhije, zlasti če bi jim uspelo razdvojiti oba glavna nasprotnika, za kar se je predvsem trudila njihova diplomacija, so se po tem, ko jim to ni uspelo, oprle na predstavnike nacionalnih gibanj v emigraciji, predvsem na jugoslovanske in češkoslovaške, ki pa so že zahtevali odcepitev od monarhije. Z vstopom Amerike v vojno ni bilo več nikakega upanja za zmago centralnih sil. Wilsonovih 14 točk je dalo vedeti, da pomeni zmaga zaveznikov tudi konec mnogonacionalne habsburške monarhije.

V taki mednarodni konstelaciji pa se je monarhija hitro približevala tudi popolni gospodarski katastrofi. Njeno gospodarstvo je bilo samo deficiten privesek nemškega gospodarstva, proizvodnja se je ustavljala, vrednost denarja je naglo padala, pomanjkanje hrane pa je bilo iz dneva v dan usodnejše in nerešljivo.

Posebne dimenzije tej krizi so še dajala zaostrena nacionalna in socialna nasprotja, kar se je kazalo v nacionalnih in osvobodilnih gibanjih in v vedno bolj radikalnih zahtevah po odcepitvi. Ideja nacionalne samostojnosti in neodvisnosti kot temelj političnih gibanj v Avstro-ogrski je implicirala tudi zahteve po koncu vojne in rešitvi temeljnih socialnih vprašanj. Ruska revolucija in zlasti brestlitovski mir naj bi po prvih pričakovanjih avstro-ogrskih oblasti okrepila vojaški položaj centralnih sil in omilila gospodarsko zmedo. Toda odmevi revolucije so pri množicah še zaostriili politično krizo, stopnjevali revolucionarno razpokoženje ter zahteve po miru in rešitvi socialnih vprašanj.

Vse dotakratne zmage nemškega orožja niso bile obet, da bi se lahko Avstro-ogrška rešila gospodarskega in političnega poloma. Tudi ofenzivne akcije centralnih sil spomladi leta 1918 in delni uspehi Nemčije na zahodni fronti niso mogli vlivati optimizma, ker je bilo očitno, da bo nadaljevanje vojne terjalo ogromnih vojaških in gospodarskih naporov, katerim pa niti izčrpane avstro-ogrške armade niti iztrošeni gospodarski potenciali ne bodo kos.

V teh okvirih so se začeli spomladi 1918 nemiri v armadi, prav ko bi morala začeti z novimi ofenzivami. Ti nemiri pa so imeli še svoje specifične vzroke, ki so bili posledica četrtega leta vojne in celotne družbenopolitične, družbene in ekonomske situacije v monarhiji.

Predvsem je že občutno primanjkovalo človeških rezerv, ki naj bi redno dotekale iz zaledja na fronto, da nadomeste izgube zaradi padlih, ranjenih in bolnih. Ob koncu leta 1917 so morali vojaški analitiki ugotoviti, da bodo potrebe po nadomestnih moštvih leta 1918 pokrite lahko

samo do polovice. To kritično stanje pa je še stopnjevala očitna utrujenost vojakov, pomanjkanje hrane za armado, ki je porabila že vse rezerve in živela samo še »iz rok v usta«, vedno več obolenj med vojaki in zlasti naraščanje pobegov iz vojske.

Od drugih političnih vplivov je bil za razpoloženje v štiri in pol milijonski armadi, katero so komaj do polovice sestavljali vojaki nemške in ogrske narodnosti, večjo polovico pa pripadniki vseh drugih narodnosti habsburškega cesarstva, še zlasti odločujoč vpliv narodnoosvobodilnih gibanj. Čeprav so bile vojaške enote daleč od svojih narodnostnih ozemelj in je bil neposreden političen stik praktično nemogoč, so vendar vsi pomembnejši politični dogodki doma odmevali tudi med vojaki raznih narodnosti in vplivali na njihovo razpoloženje.

Med odločilnimi vzroki za radikalizacijo razpoloženja in za izbruh uporov pa je bilo prihajanje ruskih vojnih ujetnikov nazaj k svojim enotam po brestlitovskem miru. Češki zgodovinar Karel Pichlik je v svojih študijah zlasti pozorno ocenjeval vlogo teh povratnikov v nemirih in uporih v armadi leta 1918. V teh ocenah prepričljivo odklanja enostranske in poenostavljene razlage, češ da so bili povratniki s svojimi idejami, ki so jih prinesli iz Rusije, samo nekakšni agenti boljševizma, ki so »boljševizirali«
razpoloženje v enotah, katerim so bili dodeljeni. Ne da bi Pichlik podcenjeval politične in življenjske izkušnje teh vojakov, pridobljene v ruskem ujetništvu in vplive dogodkov, katere so spremljali v Rusiji, meni, da je bil osnovni vzrok njihove aktivnosti v uporih v socialnih in nacionalnih protislovjih, s katerimi so se srečali po svoji vrnitvi.

Omenjeni avtor predvsem navaja, da so se avstro-ogrski vojni ujetniki v Rusiji množično pridružili mednarodnemu gibanju ujetnikov v Rusiji po oktobrski revoluciji, ker je revolucija tako dosledno začela uresničevati zahteve po miru, ki jih je razglasila boljševiška partija. S tem je izpolnjevala njihova najbolj intimna pričakovanja. Socialistična revolucija je bila zanje pojem, ki je obsegal uresničenje zahtev po koncu vojne, po svobodi in po vrnitvi na svoje domove. Zaradi tega je dobil tudi I. vseruski kongres vojnih ujetnikov tako množično podporo ujetnikov. Ko pa so v Rusiji po neuspehu pogajanj v Brestlitovsku in po nemškem napadu prejšnja gesla zamenjala nova, o potrebi boja za obrambo socialistične revolucije, se je začela med vojnimi ujetniki notranja diferenciacija. Njih manjši del se je vključil v rdečo armado, večji del pa je po brestlitovskem miru izbral pot domov. Domov se torej niso vrnili »boljševiki«, ki so bili pripravljene razširjati vse ideje boljševiške revolucije, temveč ljudje, ki so pričakovali, da bodo odšli domov in da je zanje vojna končana. Namesto doma pa so se znašli po povratku zopet v taboriščih in nadomestnih bataljonih, sredi utrujenih in sestradanih mož, ki so pričakovali, da bodo v kratkem zopet premeščeni na fronto. V takšni situaciji pa so bili povratniki s svojimi izkušnjami in spoznanji, pridobljenimi v revoluciji, tisti, ki so širili uporno razpoloženje v moštvih, večali njihovo samozavest in moralo ter jim na temelju oktobrskega izkustva odpirali perspektive v revolucionarni akciji in uporih, ki naj bi izsilili vojakom vrnitev v domovino.

Povratniki so bili tako pri vseh uporih na čelu uporniških gibanj: tako tudi v Judenburgu, Murrau in Radgoni. Mimo tega pa je za upore, ki so zahtevali posredovanje in mobilizacijo monarhiji zvestih čet, ker jih krajevna vodstva niso mogla sama zatreti, značilno predvsem še naslednje: taki upori so izbruhnili predvsem med vojaki, ki so pripadali narodnostim, kjer so se še posebej močno razvila nacionalna in socialna gibanja, v krajih, koder so bili sedeži bataljonov razmeroma blizu narodnostnega ozemlja, in na področjih, ki so imela razvito industrijo in je delavstvo s stavkami in demonstracijami objektivno podprlo upor z zahtevo po koncu vojne. Vse te značilnosti veljajo tudi za upore slovenskih vojakov.

Upori v Judenburgu, Murrau in Radgoni so bili samo del podobnih dogodkov spomladi leta 1918 v avstro-ogrski armadi. Med take štejejo zlasti še vstajo v Rumburku na severno češki meji, kjer so se uprli češki vojaki, upor v Fünfirchnu, kjer so se uprli srbski vojaki, upori slovaških vojakov v Bratislavi in v Kragujevcu ter ukrajinskih in poljskih vojakov na področju Lublina. Poleti in jeseni leta 1918 so upori ponehali. S stopnjevano politično in gospodarsko krizo so postajale zahteve po koncu vojne gesla množičnih gibanj. Politična in nacionalna kriza avstro-ogrskega cesarstva se je naglo bližala svojemu vrhuncu in razpletu.

Pri prikazu dogodkov in pri ocenah v tem sestavku sem se opiral na izpiske, ki so mi ostali ohranjeni še od tedaj, ko sem pregledoval arhiv odbora za prenos judenburških žrtev, katerega mi je dal pred vojno na vpogled zdravnik dr. Tone Jamar. Predvsem pa sem uporabljal dve odlični in temeljiti študiji češkega vojaškega zgodovinarja Karla Pichlika:

1. Das Ende der österreichisch-ungarischen Armee — objavljena v Österreichische Osthefte — septembra 1963;

2. Vzpouřy navrátilců z ruského zajetí na jaře 1918.

Karel Pichlik se je, kot je razvidno iz omenjenih študij, podrobno poglobil v raziskovanje nemirov v avstro-ogrski armadi leta 1918 in je mimo vse druge literature, ki obravnava posredno ali neposredno te dogodke, zlasti natančno pregledoval za svoje prikaze arhivsko gradivo, predvsem avstrijskega državnega in vojaškega arhiva na Dunaju in v Pragi.